

Jedním z centrálních procesů při formování mladé socialistické inteligence je její výchova k socialistickému vztahu k práci, průběžné rozvíjení její pracovní i politické aktivity. Vysokoškolská mládež — vzhledem k svému budoucímu postavení v systému dělby práce — převeze úlohu organicky sjednotit úspěchy dosažené vědeckotechnickým pokrokem s přednostmi socialistické výstavby. Pochopení tohoto úkolu a ztotožnění se s ním je jedním ze základních předpokladů vědomí „odpovědnosti před budoucností“, jak to v souvislosti s mladou generací zdůraznil XVI. sjezd KSČ.

Ke zvládnutí těchto náročných úkolů je třeba studenty odpovídajícím způsobem připravit, a to nejen komplexem hlubokých odborných znalostí a dovedností, ale i takovými pracovními návyky a postoji, které jim umožní jejich budoucí role úspěšně plnit.

Proto má v systému výchovného působení své nezastupitelné místo komplexně pojatý program pracovní výchovy, uskutečňovaný prostřednictvím komplexu činností vymezujících základní oblasti pracovní aktivity studentů. Základem je samozřejmě studium jako hlavní úkol a pracovní náplň studentů, která určuje i hlavní prostředky výchovného působení: náročnost na úroveň studia, na teoretické zvládnutí studovaného oboru, způsob organizace studia, a to jak ze strany fakulty, tak studenta. V celkovém přístupu, ve studijní morálce a kvalitě přípravy je hlavní těžiště pracovní výchovy studentů, sem je {nebo by měl být} směřován jejich hlavní zájem a síly. Studijní výsledky jsou pak hlavním měřítkem úspěšnosti této pracovní činnosti, a tedy i efektivnosti pracovní výchovy.

Studium, jak je v současné době pojímáme, v sobě zahrnuje jak teoretické osvojení si nových poznatků, tak i zvládnutí základních principů jejich aplikace v praxi. K praktickému ověření těchto znalostí pak dochází v různých formách mimostudijních pracovních aktivit, kam můžeme zařadit zejména ty, které se úzce vztahují ke studiu a studovanému oboru a v nichž si studenti poprvé konfrontují vlastní poznatky a znalosti s praxí (SVOČ), a ty, kde dochází k prověřování jiných osobních schopností, zejména fyzických dovedností (brigády). Ve všech těchto formách vystupuje student jako aktivní subjekt uplatňující svoje odborné nebo fyzické schopnosti a dovednosti.

Tato aktivita však působí i opačným směrem. Vystoupení na vědecké konferenci implikuje i nutnost reagovat na případnou diskusi, třídit nové poznatky a vyvozovat závěry. Podobně řešení nějakého vědeckého úkolu vyžaduje nejen schopnost aplikovat poznatky nabyté studiem, ale i schopnost je obohatit, popřípadě korigovat na základě praktických, třebaže časově omezených zkušeností. I v průběhu brigád, letních aktivit, pracovních táborů apod. je student ve stejném postavení. Jako subjekt působením své fyzické popřípadě duševní síly spoluvytváří nové materiální hodnoty a současně se seznamuje s fyzickou prací, s materiální výrobou jako základem společenské výroby.

Sociologická analýza základních okruhů mimostudijních pracovních činností studentů vysokých škol byla předmětem empirického výzkumu, zařazeného do resortního úkolu ministerstva školství ČSR *Systém komunistické výchovy na*

vysokých školách a řešeného pracovníky Studijně metodického střediska ŮML UK. V úkolu byly sledovány dva okruhy: problematika dobrovolné pracovní činnosti studentů a studentská letní aktivita. Oba problémové okruhy byly sledovány ze čtyř hledisek:

1. motivace jednotlivých činností,
2. charakteru těchto činností, předpokladů a faktorů, ovlivňujících jejich výběr,
3. hodnocení přínosu těchto činností pro studenty a společnost,
4. podmínek pro volbu jednotlivých forem činností na fakultách, úlohy fakulty a společenských organizací při ověřování této volby.

Objektem vlastního empirického šetření byli studenti 3. ročníku dvou fakult UK — pedagogické fakulty a matematicko-fyzikální fakulty a jedné fakulty ČVUT — fakulty strojního inženýrství. Výběrový soubor tvořily kvóty zahrnující zhruba třetinu studentů základního souboru jmenovaných ročníků a jeho rozsah byl 250 respondentů. Z tohoto počtu byly zhruba dvě třetiny mužů a jedna třetina žen, přičemž ovšem byly značné odlišnosti mezi jednotlivými fakultami (fakulta strojního inženýrství je téměř zcela maskulinizovaná, pedagogická fakulta naproti tomu výrazně feminizovaná, matematicko-fyzikální zhruba odpovídá průměrné hodnotě).

V této souvislosti je třeba si uvědomit, že při sledování problematiky pracovní aktivity hraje složení souboru podle pohlaví významnou, mnohdy rozhodující úlohu, neboť výrazně determinuje výběr jednotlivých typů brigád, výběr vykonávané profese, frekvenci brigád, pracovní výkonnost a řadu dalších, na základních biopsychických vlastnostech založených pracovních charakteristikách.

1. Dobrovolné pracovní činnosti studentů

Prvním krokem analýzy tohoto okruhu činností je zjištění zájmu během studia. V této době si naprostá většina studentů občas přivydělá v nějakém příležitostném zaměstnání;⁽¹⁾ již před zahájením studia takto pracovalo více než 80 % dotázaných. Po vstupu na vysokou školu v prvním ročníku zůstává tento podíl zhruba stejný, zato v druhém ročníku ubývá necelých 10 % studentů, kteří v předcházejícím roce studia nějakou formou příležitostně pracovali.

Poněkud odlišný průběh jsme zaznamenali u kategorie práce v trvalém zaměstnání, která vykazuje s přibývajícími ročníky studia mírný vzestup zájmu.

Tyto přeměny jsou v první řadě výslednicí postupného procesu adaptace na vysokoškolské studium, kdy část studentů je nucena soustředit svoji pozornost výlučně na studium, menší část naopak (pod vlivem různých ekonomických i mimoekonomických faktorů) rozšiřuje skupinu příležitostně či trvale pracujících studentů. Celkově se však podíl zaměstnaných studentů při studiu postupně snižuje.

Při bližším pohledu na kategorii příležitostného zaměstnání musíme od sebe odlišit dvě formy tohoto zaměstnání. Při sledování frekvence příležitostných krátkodobých placených brigád (v době studijního volna, o sobotách či nedělích — tedy nikoliv o letních prázdninách) jsme zjistili, že téměř polovina studentů se účastní těchto brigád nejčastěji zhruba jednou za čtvrt roku, 16 % studentů se účastní těchto brigád nejčastěji zhruba jednou za čtvrt roku, 16 % studentů se jí zúčastňuje častěji. Více než třetina se těchto brigád (většinou ze

(1) Charakter zaměstnání byl vymezen tak, že pod pojmem „příležitostné zaměstnání“ byl zahrnut výkon jednorázových činností, naproti tomu „trvalé zaměstnání“ bylo takové, kdy student uzavřel pracovní smlouvu na opakovaný výkon činností.

V době letních prázdnin je podíl pracujících studentů již vyšší a těch, kteří během prázdnin vůbec nepracují, je jen necelá pětina.

Pro zvýšení účinnosti ideově politického působení na studenty v této oblasti jejich pracovní aktivity je nezbytné znát motivační strukturu výkonu příležitostného a trvalého zaměstnání. Ve zmíněném výzkumu byla motivace k výkonu příležitostného a trvalého zaměstnání zjišťována baterií 8 indikátorů, které měli dotazovaní seřadit podle pořadí od 1. do 8. Po výpočtu váženého průměru bylo získáno toto pořadí:

Příležitostné zaměstnání

1. očekávaný výdělek	1,78
2. zajímavá práce	3,19
3. účast přátel	3,72
4. upevnění fyzických či psychických schopností	4,77
5. praxe v oboru	4,79
6. pomoc společnosti při řešení nedostatku pracovních sil	4,87
7. usnadnění pozdějšího vstupu do praxe	4,99
8. navázání kontaktů pro budoucí zaměstnání	5,57

Trvalé zaměstnání

1. očekávaný výdělek	2,03
2. praxe v oboru	3,21
3. zajímavá práce	3,57
4. usnadnění pozdějšího vstupu do praxe	3,74
5. upevnění fyzických či psychických schopností	4,63
6. navázání kontaktů pro budoucí zaměstnání	4,96
7. účast přátel	5,16
8. pomoc společnosti při řešení nedostatku pracovních sil	5,85

Podle zjištěných hodnot je možno v obou bateriích vydělit tři skupiny indikátorů.

U obou pořadí je na prvním místě výdělek, který je rozhodujícím motivem. Relativně o něco větší váhu má u příležitostného zaměstnání. Druhou skupinu motivů tvoří u příležitostného zaměstnání zajímavost práce a spoluúčast přátel. Možno říci, že spolu s výdělkem jsou tyto tři motivy rozhodující při výběru příležitostného zaměstnání. U trvalého zaměstnání je druhá skupina tvořena třemi motivy: vedle zajímavé práce je zde možnost praxe v oboru a tím i snadnější pozdější vstup do praxe (ve smyslu lepšího plynulejšího průběhu adaptace). Třetí skupinu tvoří u obou typů zaměstnání motivy, jejichž význam je pro volbu pouze okrajový.

Mezi oběma způsoby zaměstnání je tedy významný rozdíl (vedle intenzity působení výdělků jako hlavního motivu) v zařazení motivů spojených se studovaným oborem. U trvalého zaměstnání se tyto motivy (zejména první dva) zařazují mezi motivy silně působící na zájem o toto zaměstnání a indikují tak zároveň i zájem o studovaný obor. Trvalé zaměstnání vykonávané v oboru (zejména jako pomocné vědecké síly) plní tak zároveň i významnou funkci ve studijním procesu — studenti si mají možnost ověřovat v něm teoretické poznatky studovaného oboru a doplňovat je o poznatky z jeho aplikace v praxi.

U příležitostného zaměstnání ustupují motivy spojené se studovaným oborem

do pozadí a toto zaměstnání plní především funkci zlepšení finanční situace studentů.

Vedle motivační struktury je nezbytné sledovat význam, který studenti přisuzují trvalému či příležitostnému zaměstnání z hlediska toho, zda jde o zaměstnání v oboru či mimo obor, pro své pozdější zapojení do odborné praxe. Toto hodnocení bylo sledováno pomocí indikátorů na třístupňové škále (spíše ano — nevím, spíše ne). Pro zaměstnání v oboru je studenty jako nejvíce prospěšná hodnocena možnost poznání obsahové stránky pracovního procesu a chování lidí v pracovním procesu; podobně je hodnocena i možnost praktického ověření znalostí a tím snadnějšího pozdějšího začlenění do praxe.

Pro zaměstnání mimo obor je pořadí odlišné. Výrazně pozitivně je hodnocena možnost poznání chování lidí v pracovním procesu, již méně jsou hodnoceny možnosti poznání výtěžkových možností a obsahových stránek pracovního procesu.

Z porovnání těchto dvou charakteristik zaměstnání během studia vyplývá jeden důležitý poznatek: zaměstnání mimo obor, tedy v první řadě příležitostné zaměstnání, přestože je motivováno zejména finančně a je časově omezeno zejména na dobu letních prázdnin, má význam i pro budoucí profesionální uplatnění studentů v oboru. Umožňuje jim totiž poznat chování a jednání lidí v jiných hospodářských odvětvích a na různých úrovních pracovního procesu. O tom, jakou váhu přisuzují studenti právě této otázce, svědčí i to, že z hodnocení všech čtyř možností v zaměstnání v oboru i mimo obor tuto možnost pozitivně hodnotilo nejvíce studentů (83 %).

Toto zaměstnání má však zároveň i velký politický význam, neboť značná část studentů se touto formou poprvé seznamuje s vlastním výrobním procesem, v praxi poznává prostředí průmyslových i zemědělských závodů, služeb a dalších odvětví národního hospodářství.

Závěrem je třeba zdůraznit, že základním předpokladem pro aktivní zapojení do trvalého či příležitostného zaměstnání během studia je dosažení určité úrovně studijních výsledků. Jádro studentů, kteří určitou formou pracují, tvoří studenti s velmi dobrými studijními výsledky.

2. Letní aktivita

Účast na letní aktivitě je povinná pro všechny studenty vysokých škol, kteří jsou členy SSM (vzhledem k téměř stoprocentní organizovanosti zahrnuje tedy téměř všechny studenty). Časově je přitom rozvržena do prvních tří ročníků studia: z našeho souboru se jí v nultém ročníku (tedy před zahájením studia) a ve druhém ročníku zúčastnila vždy zhruba čtvrtina respondentů, polovina pak v 1. ročníku.

Výrazným rysem letní aktivity je její zaměření na pomoc národnímu hospodářství. Struktura oborů, v nichž dotazovaní studenti pracovali, je následující:

strojírenství, hutnictví	31,2 %
stavebnictví	37,7
doprava, spoje	1,0
zemědělství	3,0
osvěta, školství, kultura	9,5
potravinářský průmysl	14,6
jiný průmysl	1,5
jiné odvětví	1,5
celkem	100 %

Nejvíce zastoupeným oborem bylo stavebnictví a strojírenství či hutnictví, významné místo, zejména pro práci studentek má i potravinářský průmysl. V tomto šetření nám však nešlo ani tak o to zjistit, kde kteří studenti té které fakulty pracovali, jako spíše o vztah vykonávané práce ke studovanému oboru. V této souvislosti je zřejmé, že relativně nejlépe jsou na tom studenti fakulty strojní, kteří ze dvou třetin absolvovali letní aktivitu ve strojírenském, popřípadě hutnickém odvětví, zatímco studenti humanitních a přírodovědných oborů pracovali téměř všichni mimo studovaný (nebo příbuzný) obor. Tato skutečnost se velice zřetelně odráží v celkovém hodnocení letní aktivity, neboť relativně nejspokojenější se současným stavem organizace letní aktivity jsou právě studenti strojní fakulty, zatímco studenti ostatních (humanitních) fakult se mnohem častěji vyjadřují kriticky.

Hodnocení jednotlivých charakteristik letní aktivity bylo měřeno baterií 6 indikátorů na pětistupňové škále (velice dobrá — spíše dobrá — tak napůl — spíše špatná — naprosto špatná).

Pořadí sestavené podle hodnot vážených průměrů bylo následující:

1. vztahy ve studentském pracovním kolektivu	2,09
2. vztahy mezi brigádníky a stálými zaměstnanci podniku	2,87
3. organizace letní aktivity svazáckými orgány	3,04
4. obsah vykonávané práce	3,27
5. úroveň ideově výchovné práce	3,39
6. výše výdělku	3,60

Vidíme, že relativně nejlépe jsou hodnoceny sociální vazby. Přitom vztahy mezi studenty hodnotilo jako dobré (kategorie odpovědí „velice“, „spíše“) 70 % dotázaných, zatímco ideově politickou práci takto hodnotila jen jedna čtvrtina a výši výdělku jen 17 % dotázaných. Výdělek a ideově politickou práci hodnotila negativně jedna čtvrtina studentů, což zejména u ideově politické práce, která má být jednou ze stěžejních opor letní aktivity, signalizuje značné rezervy v této oblasti.

Letní aktivita je v současné době povinná pro všechny studenty řádného studia. S tím souhlasí 27 %, zatímco zbývající část je toho názoru, že letní aktivita by měla být jen pro zájemce.

Vedle hodnocení jednotlivých aspektů letní aktivity jsme sledovali i názory na její přínos pro studenta a pro společnost. V prvním případě měli dotazovaní sestavit pořadí ze šesti uvedených možností. Bylo následující:

1. seznámení se s novými lidmi	28,4 %
2. poznání nového pracovního prostředí	27,8
3. poznání obsahové stránky nové práce	17,0
4. upevnění manuálních schopností	10,9
5. celkem slušný výdělek	8,7
6. praktické procvičení získaných znalostí	7,2
Celkem	100,0 %

Na prvních dvou místech se tedy umístily možnosti indikující získání nových sociálních zkušeností z nového, pro mnohé studenty dosud neznámého prostředí. Je patrné, že studenti kladně hodnotí letní aktivitu především pro možnost získání nových poznatků, které jinak (včetně brigád) během studia mohou získat jen zřídka. Názor na hlavní přínos letní aktivity pro společnost byl sledován baterií čtyř indikátorů. Polovina respondentů uvedla, že letní

aktivitu pomáhají řešit přechodný nedostatek pracovních sil, zejména v letní sezóně. Více než čtvrtina je toho názoru, že v rámci letní aktivity se vykonávají práce, na něž není jindy čas, nebo které většinou nikdo nechce dělat. Zhruba desetina studentů se domnívá, že jejím smyslem je pomoc při zajišťování výstavby důležitých objektů a stejný podíl uvedl, že přínos letní aktivity pro společnost jim není dost jasně patrný. Zejména v tomto posledním názoru se odráží hodnocení letní aktivity a zvláště její organizace, jak jsme se o tom již zmínili dříve.

Srovnáme-li názory na přínos letní aktivity pro společnost s názorem na zajištění účasti na letní aktivitě (a tedy přeneseně s hodnocením letní aktivity), pak lze říci, že studenti, kteří jsou vcelku spokojeni se současným stavem zajišťování účasti i lépe chápou její význam pro společnost.

Jak jsme v krátkosti ukázali, problematika organizované letní aktivity je významnou součástí pracovní výchovy studentů vysokých škol a pro určitou část z nich je vlastně prvním setkáním s konkrétním výrobním procesem, se sociálním prostředím v průmyslových podnicích. Má tedy zároveň nesporný politický význam, který je umocněn tím, že jde o jednu ze základních forem aktivity v rámci svazácké organizace na fakultách. Je proto nezbytné řešit existující problémy, které výsledný efekt jejího výchovného působení v určitých směrech snižují, popřípadě narušují vazby na ostatní oblasti komunistické výchovy studentů.

Závěr

Výzkumný úkol, jehož některé výsledky jsme zde uvedli, byl jednou z několika sond zaměřených na vybrané parciální okruhy života vysokoškolských studentů a v tomto směru teoreticky i metodologicky vycházel z longitudinálního výzkumu studentů UK, realizovaného na ÚML UK v letech 1972—78. Jeho cílem tedy nebyla komplexní teoretická i empirická analýza problematiky pracovních činností studentů, neboť ta by si vyžádala daleko užší spolupráci s širším okruhem odborníků (pedagogů, psychologů ad.) Šlo o zachycení základních tendencí, které v této oblasti sociální aktivity studentů existují a o nastínění případných sociotechnických opatření ke zlepšení daného stavu. V obou zjišťovaných oblastech — jak v dobrovolné pracovní činnosti, tak i v letní aktivitě — existuje řada rezerv, které částečně snižují nebo omezují výsledný efekt jejich výchovného působení. Týká se to zejména úlohy fakult a společenských organizací, které dosud v řadě případů dané možnosti nevyužívají.

I když tedy šlo o tematicky relativně úzce vymezenou sondu, mohou výsledky šetření sloužit jako jeden ze základních informačních zdrojů případného dalšího sledování struktury pracovních činností studentů.